

ישראל מתמודדת עם האתגר החרדי: למה עכשיו, ומה הלאה?

- מהם המרכיבים העיקריים של השינוי המוצע ביחסי המגזר החרדי עם שאר החברה הישראלית?
- מה הסיכוי לממש שינוי זה, ומה יכול לסייע ולהפריע בפעולות המימוש?

רקע: שנת החרדים

"שנת החרדים" של ישראל תחילתה במשבר חוקי, המשכה במשבר קואליציוני, וסיומה (הזמני) ברה-ארגון פוליטי שאוצר בחובו אתגרים והזדמנויות לטיפול במתחים הנובעים מיחסי המיעוט החרדי והרוב הלא-חרדי בישראל.

המשבר החוקי פרץ בחודש פברואר 2012, כאשר בית המשפט העליון² החליט לבטל את הארכת תוקפו של "חוק טל", שעליו נסמך הסדר תורתו-אומנותו המאפשר שיחרורם (ובלשון מדוקדקת "דחיית שירותם") של למעלה מ-60 אלף תלמידי ישיבה חרדים משירות צבאי. בית המשפט עשה זאת במענה לעתירה שעירערה על חוקיותו של ההסדר המאפשר את שיחרור תלמידי הישיבה משירות צבאי, בטענה שהסדר כזה "פוגע בזכות לשוויון כחלק מן הזכות לכבוד האדם". ביטולו של החוק, שנקבע בפועל לחודש אוגוסט 2012, השמיט למעשה את הבסיס החוקי לפטור משירות וחייב לכאורה את הממשלה ואת צה"ל להיערך לגיוסם של אלפים רבים מבני

שאלת שילובם של בני "המגזר החרדי" בכלל החברה בישראל עומדת במרכז סדר היום הפוליטי כבר במשך למעלה משנה, ונראה שתמשיך להעסיק את ישראל בחודשים ובשנים הקרובות ברמת אינטנסיביות גבוהה יחסית. זו סוגיה מורכבת, שכלולת בה סוגיות משנה רבות וחשובות שביניהן יחסי גומלין, ושספק אם יכול להימצא לה "פתרון" קצר טווח אחד שישביע את רצון כל המעורבים בה. בעיקרה, נוגעת שאלת החרדים בישראל לשלוש שאלות מרכזיות: השתלבות כלכלית של החרדים כמגזר יצרני ומועיל לכלכלת ישראל; שיויון בנטל - קרי, בעיקר, גיוס חרדים לצה"ל ולא תרומה מקבילה שלהם באמצעות שירות לאומי; הסדרה של הסטטוס קוו התרבותי-דתי באופן שיחליש את ההשפעה החרדית על חיי שאר אזרחי ישראל. הגידול הדמוגרפי המהיר של המגזר החרדי (תחזיות דמוגרפיות מעריכות שב-2020 יהיו 50% מהילדים היהודים העולים לכיתה א' במערכת החינוך חרדים) רק מחדד את הצורך במתן מענה מהיר לשאלות שהוצגו כאן. שאלות שאם לא יקבלו מענה כעת עלולות להתברר כבלתי פתירות בעתיד.

בנייר זה נרחיב במטרה להשיב על כמה משאלות היסוד הנוגעות להתפתחויות של השנה האחרונה:

- מדוע עלתה השאלה החרדית לראש סדר היום הפוליטי והחברתי דווקא כעת?

הישיבות (ב-2011 הודיעו 7700 ישראלים שהגיעו לגיל גיוס ש"תורתם אומנותם" ולא גוייסו). ההכרח למצוא תחליף לחוק טל - שמצד אחד יפתור את המדינה מכורח חוקי שאינה חפצה בו וספק אם היא יכולה לעמוד בו בלא השקעת משאבים ניכרים מאוד, ושמצד שני יוביל לבלימת מגמת העלייה הנמשכת במספר הפטורים - הניע מהלכים פוליטיים ששיאם בהקמת הקואליציה עם מפלגת קדימה ("קואליציית ה-94") בקיץ 2012.

בתחילת חודש מאי של שנת 2012 הורחבה הקואליציה בראשות ראש הממשלה בנימין נתניהו באמצעות צירופה של הסיעה הגדולה בכנסת, קדימה בראשות שאול מופז, לשורותיה. צעד מפתיע זה, שהעניק לראש הממשלה רוב של 94 מתוך 120 חברי כנסת, נומק במסיבת עיתונאים על ידי שני המנהיגים בהצגת סדר יום חדש שבראשו ארבעה נושאים. הראשון שבהם, כפי שהגדירו נתניהו, היה "להעביר חלוקה הוגנת ושוויונית של הנטל במקום חוק טל". קרי, לנסח חוק חדש שיחליף את הסדר הפטור של תלמידי ישיבה חרדים משירות צבאי. בעקבות החבירה הקואליציונית הוקמה ועדה "לקידום השיוויון בנטל" שבראשה הועמד חבר הכנסת יוחנן פלסנר מקדימה, ושעליה הוטל למצוא את הנוסח התחליפי לחוק. אלא שוועדה זו לא האריכה ימים, וכהונתה הסתיימה במשבר פוליטי לאחר שראש הממשלה החליט מסיבותיו לפזרה. מסקנותיה, שפורסמו רק לאחר שכבר התברר כי ראש הממשלה איננו מתכוון לאמצן, גרסו עיקרון מפתח של "שירות לכל". הן כללו יעד של גיוס שמונים

לפיד: "ש"ס ויהדות התורה אינן יכולות לשבת בממשלה שתעשה את השינוי שעליו הלכנו לבחירות"

אחוז מכל מחזור גיוס במגזר החרדי שיושג כבר בשנת 2016. כמו כן נקבע כי על משתמטים מגיוס ועל הישיבות שבהן הם לומדים יוטלו קנסות כבדים. ועדת פלסנר נדרשה גם לשאלת שירותם של הערבים אזרחי ישראל וקבעה כי ראוי שגם עליהם יחול עקרון שירות לכל. עם זאת, נמנעה ועדת פלסנר מקביעת יעדים מפורטים לשירות הערבים והציעה כי יעדים כאלה יוגדרו על ידי ועדה נוספת שתוקם לשם כך. כאמור, ראש הממשלה הסתייג ממסקנות הוועדה, וחשב שהצעותיה מוגזמות ו"כוחניות", כפי שצוטט, ושראוי למצוא פתרון מוסכם והדרגתי יותר לבעיית השיוויון בנטל. כך או כך, פירוק ועדת פלסנר בישר את סופה של הקואליציה הרחבה קצרת הימים, וזמן לא רב אחר כך החליט נתניהו להקדים את הבחירות.

לאחר המשבר החוקי והמשבר הפוליטי שביטא את כשלון המערכת בהסדרת תחליף לחוק טל, באו בחירות 2013 והקמתה של קואליציה חדשה. בקואליציה זו המפלגות החרדיות לא הוזמנו ליטול חלק, כדרישת שתי החברות המרכזיות שחברו למפלגת הליכוד-ביתינו בהקמת הקואליציה - מפלגת המרכז הליברלית "יש עתיד" בראשות שר האוצר יאיר לפיד, ומפלגת הציונות הדתית "הבית היהודי" בראשות שר הכלכלה והמסחר נפתלי בנט. במהלך השיחות להרכבת הקואליציה התעקשו שני מנהיגי המפלגות הללו שלא יצטרפו לקואליציה אלא אם המפלגות ה"חרדיות" ("ש"ס ו"יהדות התורה") יושארו מחוצה לה. בנמקו את ההתעקשות הזאת הסביר לפיד כי "איני מאמין ש"ס ויהדות התורה יכולות לשבת בממשלה שתעשה את השינוי שעליו הלכנו לבחירות: השינוי בקריטריונים לדיור, לימודי ליבה לכל, השיוויון בנטל הגיוס, הקיצוץ המתבקש בתקציבי הישיבות"³. בכך הציב למעשה את שינוי סדר היום בהקשר החרדי בראש מעייניה של הממשלה החדשה. ראש הממשלה, שרצה בהקמתה של קואליציה שבה ישבו יחדיו גם המפלגות החברות בה כעת וגם החרדים, נאלץ

להשלים עם מציאות הכופה עליו סדר יום פוליטי שלא רצה בו במתכונתו הנוכחית. מציאות חדשה זו מוצאת ביטוי נרחב גם בהסכמים שעליהם חתם ראש הממשלה עם המפלגות החברות בקואליציה, שאת עיקריהם נפרט בהמשך.

למה דווקא עכשיו?

על השאלה מדוע הגיעה החברה הישראלית ל"רגע המשבר" שלה מול החברה החרדית אין כמובן תשובה אחת. מדובר בהצטברות של נסיבות מסוגים שונים שמצד אחד דחפו את הסוגיה החרדית לראש סדר היום, ומצד שני פינו את סדר היום מנושאים אחרים, מתחרים.

ירידת הנושא המדיני

ברשימת הגורמים שאפשרו את עליית הנושא החרדי למיקום גבוה ברשימת העדיפויות יש להציב את דחיקתו של הנושא ה"מדיני" - ובעיקר את תהליך השלום הישראלי-פלשתיני - ממרכז הזירה. בשנים האחרונות, ובעצם בתהליך שתחילתו כבר לאחר קריסתה של ועידת "קמפ דייוויד" בשנת 2000 ופריצתה של "האינתיפאדה השנייה" התגבש קונצנזוס רחב בחברה הישראלית המטיל ספק בסיכויים לפריצת דרך מדינית עם הרשות הפלשתינית ולהשגת הסכמי שלום (67% הסכימו עם הטענה כי "לא משנה איזה מהמפלגות תזכה בבחירות תהליך השלום עם הפלשתינים יישאר תקוע מסיבות שאינן קשורות בישראל ואין סיכוי בעתיד הנראה לעין שהוא יתקדם"⁴). הסכמה חברתית רחבה זו דחקה את הסוגיה הפלשתינית ממרכז סדר היום הפוליטי לטובת נושאים אחרים, ואפשרה התמקדות בסדר יום "אזרחי" ביתר שאת לעומת שנים קודמות. העדפה זו ניכרה בכל מגזרי החברה הישראלית, אך בלטה

במיוחד בקרב מצביעי המרכז והמרכז-שמאל שבעבר הציבו את סוגיית השלום גבוה בסדר העדיפות שלהם, ואילו בבחירות 2013 מיקמו נושאי "פנים, דת, חברה וכלכלה" (80% ממצביעי "יש עתיד", 51% בקרב כלל הבוחרים⁵).

הסטה זו של תחומי העניין האלקטורליים הביאה לא רק לשינוי בתוצאות הבחירות אלא גם לשינוי באופן שבו הורכבה הקואליציה. בעבר נטו המפלגות להסתדר על פי מפתח של ימין-שמאל מדיני ישראלי - קרי, מפלגות ניציות בגוש אחד ומפלגות יוניות בגוש

השני כאשר החרדים מהווים לשון מאזניים. מכיוון שעבור המפלגות החרדיות ההתמקדות הייתה בנושאים מגזריים, ועניינם בסוגיות המדיניות היה נמוך יותר, הזירה הפוליטית הסתדרה לפי צרכיהם. במציאות של שני גושים, הגוש שמוכן היה לאפשר לחרדים חופש פעולה רב יותר ו"לשלם" להם במטבע קשיח עבור תמיכתם, זכה בקולם שאיתו יכול היה

הסוגיה החרדית נדחפה לראש סדר היום, ואילו נושאים אחרים, מתחרים, פנו ממנו

לנסות ולקדם את מטרותיו המדיניות, לפחות עד גבול מסויים⁶. וכתמונת מראה למציאות זו: מרגע שירדה הסוגיה המדינית מראש סדר היום והמציאות ה"גושית" כבר אינה קיימת כמוטיב מרכזי בהקמת הקואליציה, איבדו החרדים את מעמדם. מציאות חדשה זו בלטה במיוחד בעת התגבשותה של ה"ברית" הקואליציונית של "יש עתיד" ו"הבית היהודי", מפלגות שחלוקות ביניהן בשיח המדיני אך הצליחו לאתר מכנה משותף רחב בתחומים אחרים שנראו לראשיהן דחופים יותר לטיפול ועל כן אפשרו חבירה משותפת לקואליציה למרות הפערים המדיניים.

תיסכולו של הרוב השקט

מזה זמן פשתה בזירה הציבורית התנגדות למה שנתפס בעיני ישראלים רבים כ"שלטון המיעוט". קבוצות שונות בציבור זיהו את ה"מיעוט" על פי תפיסת עולמן: לעיתים היו אלה ה"מתנחלים" שהשמאל הישראלי רואה בהם את מי שמנווט את מדיניות ישראל ביהודה ושומרון; לעיתים ה"עשירים" האחרים למדיניות הכלכלית של ישראל; ולעיתים קרובות היו אלה כמובן "החרדים", המכתיבים לישראל סדר יום דתי-תרבותי שאיננו מקובל על רוב תושביה. תחושה זאת של מיעוט

**התחושה שיש
מיעוט השולט
ברוב מובילה
תמיד לתסיסה
ולדרישה לשינוי**

השולט ברוב מובילה תמיד לתסיסה ולדרישה לשינוי, שבו הרוב יכפה את דעתו מחדש על המיעוט. דרישה כזאת אפשר לזהות, למשל, בגל הניסיונות להעביר בכנסת חוקים שיגבילו את כוחם של התקשורת, בית המשפט, השמאל, והערבים, המנצלים לכאורה את החופש שהם נהנים ממנו בישראל כדי לכפות על הרוב השקט סדר יום שאיננו מקובל עליו. בגל זה, שרובו נבלם על ידי הממשלה והכנסת, כמו גם בדרישה הגוברת בציבור לשנות את מתכונת ההסדרים מול המגזר החרדי, אפשר לזהות כמיהה להחזרת ריבונות הרוב הישראלי-ציוני העובד ומתגייס על כלל החברה. לפיד עצמו, בעימות מתוקשר וחריף עם חברי הכנסת מהסיעות החרדיות בבתיחת מושב הקיץ של הכנסת (2013), נתן ביטוי לתחושה כזאת כאשר הטיח בחבר הכנסת משה גפני מסיעת "יהדות התורה": "אני לא מקבל מכבודו הוראות. המדינה סיימה לקבל מכבודו הוראות. בגלל זה אתה כבר לא יו"ר ועדת הכספים, כי נמאס לנו לקבל

מכבודו הוראות"⁷. כמיהה זאת לריבונות עומדת כמובן גם בבסיס הדרישה שבכל הסדר עתידי עם החרדים יהיה צה"ל הריבון המכריע מי ללימודים ומי לגיוס, ולא הרבנים החרדים.

עליית הנושאים החברתיים

שאלות חברתיות עלו לראש סדר היום הישראלי גם משום שהתפנה מקום לשיח החדש הזה, אך גם בגלל סיבות אחרות. מה שכונה בהערכה השנתית הקודמת "מרד הלא-מקופחים"⁸, שבשיאו התייצבו מאות אלפי ישראלים לקיץ של מחאה נגד מדיניות הכלכלית-חברתית של הממשלה שיקף היטב מגמה זו.

סיבותיה של מגמה זו אינן ברורות לחלוטין, וגם לה חברו מן הסתם סיבות רבות ובהן: עלייתו של האינדיבידואליזם; הרחבת הפערים בחברה הישראלית; ההתפצלות ל"מגזרים" על חשבון תחושת הקולקטיב; מגמות עולמיות הנוגעות להתפשטות הקפיטליזם ולהדי המשבר הכלכלי של סוף שנות האלפיים. באורח אירוני במעט, דווקא תחושת הרווחה היחסית שחלקים ניכרים מן החברה הישראלית נהנים ממנה היום הרבה יותר מאשר בעשורים מוקדמים יותר לקיומה של ישראל, מייצרים אצל אותם ישראלים רצון עז לחלוקת משאבים שתיטיב איתם יותר. ככל שישראל מתבשמת יותר ב"מצליחני" ההיטק ועסוקה יותר בסיפוריהם של "עשירי" ישראל, כך מבקשים יותר ישראלים לעצמם נתח גדול יותר מן העוגה המחולקת לאחרים אך - נדמה - לא תמיד למי שמגיע לו. במוקדה של מחאת קיץ 2011 עמד סנטימנט חריף של התנגדות מעמד ה"פראירים" - מי שעושים יותר ומקבלים פחות - לאופן שבו נקבע סדר היום הישראלי. סנטימנט זה הוא שסייע למפלגת "יש עתיד" לגרוף קולות רבים כל כך (19 מנדטים בכנסת), והוא שהמשיך ראש המפלגה לבטא גם לאחר מינויו לשר האוצר כאשר דיבר על "מעמד ביניים" ישראלי הכולל משפחות שמרוויחות עד כדי 20 אלף שקלים

בחודש - הרבה מעל לחציון ההכנסה הישראלי - והנוסעות לחו"ל "פעם בשנתיים".⁹

הסטה זו של מוקדי ההתעניינות לנושאים כלכליים-חברתיים באה כאמור לידי ביטוי גם בניסוח סדר העדיפויות של המצביעים בקלפי. אך כדי שתהפוך דווקא את השאלה החרדית למכרעת כל כך בסדר היום צריך להוסיף לה אלמנט נוסף: היותם של החרדים גורם מאחד בין נושאים רבים במחלוקת.

החרדים כגורם מאחד

"למשלה זו ולבאות אחריה", נכתב בהערכה השנתית הקודמת, "כבר לא יהיה קל כל כך כמו בעבר לבצע מדיניות כלכלית וחברתית בלי לשאול תחילה את פי 'העם'". והעם, כאשר הוא נשאל לדעתו, בין מתוך בחירה עקרונית ובין אם מכורח פוליטי, נותן תשובה מבלבלת ומלאת סתירות במקרים רבים. "המחאה החברתית" נעה כמטוטלת בין רצון לסייע ל"מעמד ביניים" שלא תמיד הוגדר היטב, לבין רצון להיטיב ולרומם את "השכבות החלשות". גם המאבק המפלגתי לבש צביון של מחלוקת כזאת. מפלגת העבודה דיברה בשם ה"מחאה" תוך התמקדות בשכבות החלשות, בהשכלה ובהכנסה. "יש עתיד" שמה דגש רב הרבה יותר על המחאה כתנועה המבטאת דווקא את תשכולם של צעירים שהשכלתם גבוהה אך שהכנסתם אינה גבוהה מספיק ביחס לציפיות שטיפחו.

זירה אחת שביחס אליה היו מעט חילוקי דעות היא זו הנוגעת לסוגיה החרדית. אמנם נרשמו הבדלים בדגשים ובטון של מנהיגים שונים למול האתגר החרדי, אולם בדיקת עמדות המצביעים מראה בבירור כי אין בעניין זה פער אמיתי בין מצביעי מפלגות מרכז ושמאל שונות. זוהי למעשה זירה כמעט בודדה שבה מתאחד רצונו של רוב העם לכדי תוכנית מגובשת וברורה שעיקריה: ביטול הפטור משירות צבאי לחלוטין או כמעט לחלוטין, ביטול הטבות כלכליות המחזקות את המגזר החרדי "על חשבון" כלל הציבור, ושילב כלכלי מואץ של החרדים כמגזר יצרני.

למעשה, בהקשר זה מתיישבים רצונותיו הברורים של העם המתבטאים כמעט בכל סקר דעת קהל¹⁰. הציבור הרחב מעוניין, ברוב עצום, ב"שיויון בנטל" השירות בצבא. בכירי כלכלה והמשק מזהירים מזה שנים כי מצב התלות הנוכחי של המגזר החרדי בתמיכת המדינה לא יוכל להחזיק מעמד לאורך זמן. בעשרות השנים האחרונות הפכה החברה החרדית ל"חברת לומדים" ששיעור הגברים המועסקים בה (מעל גיל 25) נמוך מ-50% וששיעור העוני בה גבוה מאוד (11%¹¹). ההכנסה הממוצעת למשק בית חרדי היא כמחצית ההכנסה הממוצעת למשק בית לא חרדי בישראל.

החרדים נתפסים ע"י מרבית החברה הישראלית כמעמסה המציגה דרישות בלתי-מוצדקות כלפי מגזרים אחרים

בנסיבות אלה, ההתמקדות הפוליטית בסוגיה החרדית מפתה מאוד עבור מי שעומד בראש מפלגה לא-חרדית. הסיכון לאבדן מצביעים (לא חרדים) כתוצאה מדרישה בלתי מתפשרת לטיפול במגזר החרדי כמעט ואיננו קיים - ודאי שלא למי שמנהיג מפלגת מרכז חילונית כזאת או אחרת (76% מהציבור

תמך בהקמת ממשלה "ללא המפלגות החרדיות"¹²). ולעומת זאת, יכולתם של פוליטיקאים לייצר מסר ברור ופופולארי סביב הנושא הזה ברורה. החרדים נתפסים על ידי מרבית החברה הישראלית כמעמסה שתרומתה לכלל אינה מספקת ושדרישותיה כלפי מגזרים אחרים אינן מוצדקות. בהקשר הדתי-תרבותי באה שנת החרדים-במרכז בעיתוי גרוע במיוחד, שכן במקביל למשבר החוקי והפוליטי שתוארו לעיל התרחשו מעט לפני ובמהלך שנה זו גם מספר אירועים שקיבעו בתודעת אזרחי ישראל את תדמיתם השלילית של "החרדים": כך בפרשת

הבחירות ותוצאותיהן

הבחירות שנערכו בישראל בחודש ינואר 2013 הפתיעו בתוצאותיהן, והכתיבו סדר קואליציוני חדש. שתי המפלגות שיצאו מהבחירות מחוזקות בהרבה, ושהשפעתן על סדר היום - כל עוד הן מאוחדות - משמעותית מאוד, העמידו את שאלת השיוויון בנטל במרכז הדיונים שניהלו עם הליכוד-ביתנו על הרכבת הקואליציה. תוצאת הדיונים הללו הכתיבה שני שינויים משמעותיים. הראשון: קואליציה ללא ייצוג למגזר החרדי, ולמעשה, קואליציה המשוחררת לפחות להלכה מתכתיב פוליטי הכפוף לסדר היום החרדי. השני: הסכמים קואליציוניים מפורטים למדי שבהם התחייבות לשינוי מואץ של הסדרים הנוגעים לחברה החרדית.

על משמעות הדרתם של החרדים מן הקואליציה אין צורך להרחיב הרבה. ברור כי ללא עמדות מפתח פוליטיות שהיו ברשותם במשך שנים רבות (ראשות ועדת הכספים של הכנסת, משרות שר במשרדי מפתח כמו משרד הפנים ומשרד השיכון) החרדים לא יוכלו להשפיע באורח ישיר על ההסדרים החדשים הנוגעים להם. השפעה עקיפה תוכל להיות להם הן באמצעות פעילות אזרחית (הפגנות, העדר שיתוף פעולה) והן באמצעות שימור הקשר עם גורמים בתוך הקואליציה המעוניינים להימנע מ"שריפת גשרים" עם החברה החרדית. ידוע שראש הממשלה הסתייג מן הדרישה להשאיר את החרדים מחוץ לקואליציה, וברור כי ינסה לשמש להם לפה ולשמור לפחות במידת מה על האינטרסים של שותפיו מאתמול - ואולי גם בעתיד. עוד תוצאה של הדרת החרדים מן הקואליציה היא בשיחורום מהצורך להגיע להסכמות ו"להתיישר" לפי החלטות ממשלה שהם חברים בה. אמנם כלי המאבק של מנהיגים חרדים נגד צעדי השינוי המתוכננים מוגבלים למדי, אולם ככל שירצו להשתמש בהם יוכלו לעשות זאת מבלי חשש לאבד עמדות מפתח או תקציבים.

היריקה על ילדה בת שמונה בעיר בית שמש, כך בסיפורים שונים על נשים הנשלחות לשבת בחלקו האחורי של אוטובוס שהופרד מטעמי צניעות (ובניגוד לחוק) ועוד.

לכן, אין להתפלא על כך שרבות מהמפלגות שהעמידו במרכז מערכת הבחירות שלהן נושאים "חברתיים" ו"כלכליים" מצאו בדרישה הבלתי מתפשרת לטיפול במגזר החרדי זירה שקשה שלא להיכנס אליה. מפלגת "קדימה" בראשות שאול מופז ביקשה לנצל את הובלתה את "ועדת פלסנר" לקמפיין שתבע "לשלם לחיילים כמו לאברכים"¹³.

מפלגת "יש עתיד" שאלה את הממשלה "איפה הכסף?" ברמזה לכך שחלקו ניתן לחרדים ללא תמורה. ראויה לחברה הישראלית. ומפלגת השמאל מרצ ניצלה את ההימנעות של מפלגת העבודה והעומדת בראשה שלי יחימוביץ' מלתקוף את החרדים כדי להעביר אליה בוחרים תוך טענה ש"יחימוביץ' תחבור לחרדים ולמתנחלים"¹⁴.

החרדים, בהפרדה שגזרו על עצמם מן החברה, לא מצאו מסילות להידברות שתפחית מעוצמת הניכור כלפיהם ומעוצמת הכעס שהופנה אליהם¹⁵. ובמקביל, בתלות שפיתחו בתמיכה הכלכלית של המדינה, מצאו את עצמם חשופים לפגיעה מיידית ברווחתם אם לא יקבלו עליהם כללי משחק חדשים.

**החרדים,
בהפרדה שגזרו
על עצמם
מהחברה, לא
מצאו מסילות
להידברות
שתפחית
מעוצמת הניכור
והכעס כלפיהם**

מבחן ההסכמים הקואליציוניים

בשלב מוקדם זה של חיי הקואליציה החדשה קשה כמובן לדבר על יישום של החלטות המשנות את דפוס היחסים בין החברה החרדית לחברה הלא-חרדית בישראל. עם זאת, ההסכמים הקואליציוניים בין המפלגות קבעו הן עקרונות והן החלטות האמורות להתבצע על פי לוח זמנים ידוע מראש. מעקב אחר יישומן של הסכמות אלה בחודשים הקרובים ייתן מושג טוב יותר על רמת הביצוע של הממשלה ועל רצינותה בתחום זה.

את קו המבחן הראשון לרצינות הביצוע חצתה הקואליציה מייד לאחר חג הפסח, כאשר הקימה, כנדרש בהסכם הקואליציוני, וועדת שרים שתפקידה לנסח את החוק התחליפי לחוק טל. וועדה זו, שבראשה הועמד שר ממפלגת "יש עתיד" (ועדת פרי, בראשות יעקב פרי, ששמה הרשמי: "ועדת השרים לשילוב חרדים ובני מיעוטים בשירות צבאי ואזרחי לצורך שילובם בשוק העבודה וליצירת שוויון בנטל"), הגישה לממשלה טיוטה להצעת חוק ב-23 במאי, אשר מסדירה את גיוס החרדים לצה"ל או לשירות אזרחי. החוק החדש מתייחס למכלול סוגיית ה"שיויון בנטל", ולא רק לשינוי הסדר "תורתנו אומנותו" של החרדים. כך, יש בו התייחסות לקיצור שירות החובה בצה"ל, וכן התייחסות לשירות האזרחי שיידרש ממי שאיננו משרת בצה"ל. בדיונים הראשונים בוועדה התגלעו חילוקי דעות בכמה סעיפים בין נציגים ממפלגות שונות, בין השאר בשאלות הנוגעות לעוצמת הכפייה על המיועדים לשירות החרדים, וללוחות הזמנים לביצוע השינויים (שיו"ר הוועדה, על פי דיווחים, ביקש לקצר לעומת מה שנקבע בהסכם הקואליציוני), אולם, לבסוף נמצאה פשרה בין הצדדים.

הקמתה של "וועדת פרי" ועבודתה הן כמובן מבחן

ראשון אך לא אחרון לעומק השינויים הצפויים במהלך כהונת הממשלה ה-33. בהסכמים הקואליציוניים נקבע מראש כי השינוי בהסדר "תורתנו אומנותו" יהיה הדרגתי ויתפרס על לפחות ארבע השנים הבאות - וכך גם נקבע ביחס לשינויים אחרים שהוסכם עליהם. ממילא, תחילתו של המהלך תהיה בימיה של הקואליציה הנוכחית אך סופו יגיע בכהונתה של קואליציה אחרת, וכמובן שכל עוד לא הושלם המהלך המדובר ישנה אפשרות לשינויים פוליטיים מסוגים שונים יביאו לבלימתו ואפילו להחזרת הסדרים קודמים לתקנם.

שינויי מפתח כלכליים ביחס לחרדים

בעבר כשלו כל מאמצי המדינה לכפות לימודי ליבה על בתי-ספר חרדיים

חלק ניכר מההסכמים הקואליציוניים בין מפלגת הקואליציה הראשית הליכוד-ביתנו ובין שתי שותפותיה העיקריות, "יש עתיד" ו"הבית היהודי", מוקדש לשינוי היחסים בין מוסדות המדינה לבין האוכלוסייה החרדית. ההצעות לשינוי רבות ומשמעותיות, והן פזורות כמעט בכל סעיף בהסכם. כך, למשל, בחלקו של ההסכם המוקדש ל"חינוך"

נקבע ששר החינוך - איש מפלגת "יש עתיד" - יגבש "תוך שישה חודשים מיום כינון הממשלה תוכנית לימודי יסוד במערכת החינוך". סעיף זה מכונן בראש ובראשונה לניסיון נוסף של המדינה לכפות על בתי הספר החרדיים לימודי יסוד - ניסיון שכל המאמצים להסדירו בעבר כשלו. המדינה רואה בהחזרת מסגרת של לימודי יסוד לבתי הספר החרדיים תנאי הכרחי ליכולתם של צעירים חרדים להשתלב בעתיד

הוא קובע כי הזכאות להנחות במעונות יום ל"תלמידי 'כוללים' בישיבה תורנית" תהיה תקפה "עד חמש שנות תמיכה" ולא לתקופה בלתי מוגבלת כמוגדר כיום. הוא קובע כי התשלום המופחת לביטוח בריאות ולביטוח לאומי לתלמידי ישיבה יהיה גם הוא מוגבל בזמן - לשבע שנים - ולא לזמן בלתי מוגבל כפי שנהוג כיום. למעשה, זהו הסכם שאם ימומש יעמיד את האזרח החרדי בפני החלטה קשה הרבה יותר בבואו להחליט אם יבחר בחיי עבודה או בחיי לימוד (שאינן בהם תועלת משקית מובהקת), משום שמחירה הכלכלי של בחירה שלא לעבוד יהיה קשה מאוד, ואולי בלתי נסבל.

השינוי המוצע בתחום הגיוס

בקווי היסוד של הממשלה החדשה נקבע כי היא "תפעל להגברת השיוויון בנטל, על מנת שכל קבוצות האוכלוסיה בישראל יישאו בנטל השירות, בין אם בשירות צבאי או בשירות אזרחי", ובנספח להסכמים נקבע כי "החברה הישראלית בשלה" למהלך של "חיבור העולם התורני למרחב הריבוני". בנספח זה מפורטת התוכנית המוסכמת לסיום הסדר "תורתו אומנותו" המוכר כיום, ולמעבר מודרג של החברה החרדית מחברה נתמכת כלכלית לחברה יצרנית שתרומתה למשק כתרומת מגזרים אחרים.

התוכנית קובעת את "חובת" השירות, ולעומת זאת מכירה ב"חשיבות ומרכזיות" לימוד התורה "כערך מרכזי במדינת ישראל". מבלי להיכנס לפירוט מלא של סעיפיה ראוי לראות את העקרונות המרכזיים המרכיבים אותה:

1. **סמכות המדינה:** צה"ל הוא שיקבע מי מתגייס. זהו סעיף שהחרדים לא יקבלו בקלות, משום שהוא מפקיע הלכה למעשה את השליטה מידיהם ומכפיף את עולם לומדי התורה ברשות ובסמכות הן למרות והן לשיקולי הצורך הממלכתיים.

במסגרות תעסוקתיות ויצרניות שיתרמו למשק הישראלי וישחררו את המדינה מהעול הכלכלי של תמיכה מתמדת באוכלוסיה החיה בעוני מתוך בחירה.

כאמור, ומבלי להיכנס לפירוט מלא של ההסכמים הקואליציוניים ותוכנם, סעיפים הנוגעים לחרדים נמצאים כמעט בכל תת פרק שלהם. בפרק על "קידום קבוצות ומגזרים" נקבע ש"הממשלה תטפל בסוגיית הדרת הנשים ותבחן שימוש בכלים משפטיים למניעתה במרחב הציבורי". אם תתקבל החלטה על שימוש בכלים כאלה, הם יופעלו בראשונה נגד נסיונות חרדיים לכפות הפרדה בקווי אוטובוס. בפרק הנוגע ל"דיוור" וכן בפרק הנוגע ל"שונות" מוצגים סעיפים דומים וקריטיים בהסדרת יחסי התמיכה הממשלתית במגזר החרדי. נקבע בהם כי "עם הגשת התקציב יגבש שר האוצר תוכנית לשילוב הדרגתי של קריטריון 'מיצוי כושר השתכרות', לכל הטבה או הנחה או פטור המעניקים משרדי ממשלה". הסתמכות על קריטריון כזה - המופיע

במפורש גם בסעיף הדיוור כתחליף ל"וותק בנישואים" - מציב את החרדים למעשה בעמדת נחיתות מובהקת לקבלת הטבות והנחות אם יבכרו שלא לצאת לעבוד, אלא ללמוד בישיבה. עם זאת יש לשים לב כי סעיף זה אינו מייד ("שילוב הדרגתי") ועל כן ייתכן כי לא יגיע לביצוע ולמיצוי, ואם יגיע, יש אפשרות להפכו כאשר ישתנו הנסיבות הפוליטיות.

בהסכם הקואליציוני עוד סעיפים רבים הפוגעים בתמיכה הכלכלית הישירה או העקיפה בחרדים. הוא קובע, למשל, כי משרד הרווחה לא יוכל עוד להעביר תמיכות אלא "למוסדות שיקומיים או טיפוליים".

**אם ימוש
ההסכם
הקואליציוני,
מחירה הכלכלי
של בחירה שלא
לעבוד יהיה
קשה מאוד,
ואולי
בלתי-נסבל**

סיכום ביניים

העניין הציבורי הגובר בשאלת השיוויון בנטל ושילוב החרדים, תוצאות הבחירות האחרונות, מבנה הקואליציה וההסכמים שנקבעו בהקמתה - כל אלה משרים שינוי משמעותי ועמוק ביחסי החברה החרדית והמדינה. עם זאת, תהליך השינוי אינו מיידי ואינו בלתי הפיך, ועל כן יכול להיעצר בשלבים שונים ומסיבות שונות, שעיקרן:

1. מצב מדיני שיחייב חזרה לסדר היום הקלאסי של מדיניות-בטחון וידחוק את השאלות הכלכליות-חברתיות למקום נמוך יותר בסדר העדיפויות המדינית.
2. שינוי במצב הפוליטי-קואליציוני שיגביר את כוחן של המפלגות החרדיות לבלום את המהלך. שינוי כזה יכול לקרות הן בעת כהונת הממשלה הנוכחית, או כתוצר של בחירות נוספות עתידיות.

**בחוגים נרחבים
בחברה
(כולל החברה
החרדית) בשלה
ההכרה כי
המצב הנוכחי
אינו בר-קיום
לטווח ארוך**

מכיוון שרוב גדול של אמצעי השינוי הובנו כך שייכנסו לתוקף בהדרגה, חלקם רק בעוד כמה שנים, הרי שעשויות לצוץ לאורך הדרך עוד תקלות רבות שיעמדו בדרכו של המהלך הזה ויבלמו אותו. עם זאת, נדמה שבנקודת הזמן הנוכחית - וגם אם יחולו עיכובים נוספים בביצוע התוכנית המלאה - בשלה ההכרה בחוגים נרחבים בחברה (כולל בתוככי החברה החרדית) ההכרה כי מצב הדברים הנוכחי אינו בר-קיום לטווח ארוך. מן הסיבות הבאות אנו מעריכים כי תהליך השינוי יימשך:

2. **הכרה בייחוד התרבותי:** השילוב בשירות צבאי או אזרחי ייעשה תוך התחשבות מירבית במאפיינים תרבותיים ותוך נסיון לייצר עבור החרדים מסלולים שיאפשרו להם להישאר במסגרות "חרדיות" גם בתוך המסגרת הממלכתית, זאת כדי להדוף את הטענה של נסיון מדינתי לחלן את החרדים.

3. **שימוש בכלים כלכליים:** כפי שפורט גם למעלה, כפיית חובת הגיוס תעשה באמצעות סנקציות נגד מי שיתחמק מחובתו, קרי, במניעה ולא בעימות ישיר.

4. **איזון בין מגזרים:** במקביל להכבדת העול על החרדים ייעשה ניסיון לשפר את מצב השיוויון באמצעות מהלך מקביל (אם כי בהיקף ובעוצמה פחותים בהרבה) במגזר הערבי, ובאמצעות הקלות והטבות לגזרים המשרתים בהיקפים גדולים (תמורה כלכלית ל"נושאים בנטל").

5. **הדרגתיות:** המהלכים המתוארים בהסכם ייכנסו לתוקף רק כעבור ארבע שנים, ובתקופת הביניים ייהנו החרדים מחופש בחירה כמעט מוחלט ביחס לגיוס. תקופת מעבר זו אמורה לאפשר לחברה החרדית להתחיל בתהליך השינוי העמוק שהיא צפויה לעבור אם ייושמו ההחלטות הכלולות בהסכמים.

ראוי לציין כי תוכנית השיוויון בנטל מותירה על כנם איים מובהקים של אי-שיוויון גם אם תוגשם במלואה: היא אינה מטפלת כלל בשאלת השיוויון לנשים ומותירה את המצב הנוכחי על כנו (כלומר, נשים דתיות אינן חייבות בשום סוג של שירות, לא צבאי ולא אזרחי גם לאחר תום תקופת הביניים). היא מקבעת את מעמדן המיוחד של "ישיבות ההסדר" המשלבות שירות צבאי בלימודים. היא קובעת כיעד את "הגדלת מספר בני המיעוטים המשרתים בשירות האזרחי" אך נמנעת ממהלך של כפייה בנוסח שאותו היא קובעת לאוכלוסייה היהודית-חרדית.

- התלות הכלכלית של החברה החרדים מכבידה מאוד על המשק, ומכבידה מאוד על החרדים עצמם.
- שינויים חברתיים בחברה החרדית מגבירים את עוצמתם של תת-מגזרים המעוניינים בשינוי (ברמות משתנות של אינטנסיביות).
- ניכורם של החרדים מהאוקלוסיה הלא-חרדית מקטין מאוד את המוטיבציה ואת הנכונות של שאר החברה לשאת בעול התמיכה (כלכלית ובטחונית) בחרדים. הציבור רואה בסוגיה זו פריט חשוב על סדר היום, ויגבה מחיר פוליטי כבד ממי שיעמוד בדרכה של רפורמה.

בהנחה שתהליכי השינוי יימשכו ויועמקו, עומדות כמובן פתוחות כמה שאלות, שאת חלקן הצגנו ביתר פירוט בנייר עבודה קודם בנושא זה, ובהן: איך תיראה חברה חרדית עובדת; האם תצליח לשמור על נבדלות או שתהליך ה"שילוב" יוביל גם להיטמעות תרבותית גוברת; כיצד תתמודד החברה הישראלית כולה עם הצורך דווקא בהגברת החיכוך בין חרדים ללא חרדים כתוצאה של שילובם בחיי הכלכלה, הביטחון והחברה; האם התחזקות כלכלית של החברה החרדית, בצד המשך הצמיחה הדמוגרפית, לא תוביל ל"סיבוב נוסף" של מאבק תרבותי שאליו יגיעו מעמדת כוח.

14. הקמפיין של מרצ: "יחימוביץ" תחבור לחרדים ולמתנחלים", הארץ, 22.10.2012.

15. החשבון המסובך והטעון ביותר כמובן הוא בין החרדים לבין המגזר הדתי-לאומי שאיתו יש להם גם מחלוקת אידיאולוגית על תפקידה של המדינה, גם מאבק כוח ושליטה על משרות ותקציבים של שירותי הדת, וגם חשבון רגשי בגלל תמיכתם של החרדים בתוכנית ההתנתקות של ממשלת אריאל שרון.

1. בנושא זה ראו: "האתגר החרדי", דב מימון ושמואל רוזנר, המכון למדיניות העם היהודי, פברואר 2013.
2. בג"ץ ביטל את חוק טל: לא חוקתי, יפוג באוגוסט, YNET, 21.2.12.
3. לפיד: חרדים באופוזיציה זה לא אסון, בנט: אעמוד בהבטחתי כלפיו, דה-פוסט, 2.3.2013.
4. מדד השלום, דצמבר 2012, פרופ' אפרים יער ופרופ' תמר הרמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
5. מדד השלום - ינואר 2013, פרופ' אפרים יער ופרופ' תמר הרמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
6. בפועל, רוב הבוחרים החרדים מזדהים עם האידיאולוגיה של גוש "הימין" ולכן מרחב התמרון של מנהיגיהם בשאלות המדיניות היה מוגבל. החרדים נסוגו ברגע האחרון מתמיכה ב"תרגיל המסריח" שבו ניסה שמעון פרס להקים ממשלה בתחילת שנות התשעים. עם זאת, ההתנתקות של ממשלת אריאל שרון בוצעה בתמיכתם.
7. לפיד לח"כים החרדים: לא נקבל מכם יותר הוראות, YNET, 22.4.2013.
8. קיץ 2011 בישראל: מרד הלא-מקופחים". מה היה, איך היה, מה נשאר. הערכה שנתית 2011-2012, המכון למדיניות העם היהודי.
9. לפיד בפייסבוק: מעמד הביניים זו הגברת ריקי כהן שמרוויחה עם בעלה קצת יותר מ-20 אלף בחודש, גלובס, 1.4.2013.
10. ראו: עמדות הציבור בסוגיית גיוס בני הישיבות, המכון הישראלי לדמוקרטיה. דרור וולטר, חנן כהן. אוגוסט 2012.
11. נתוני ועדת פלסנר.
12. ראו: סקר ערוץ 10, פרופ' קמיל פוקס וחברת מדגם, 1.3.2013.
13. דרישתם של אישי ציבור חרדים לפסול קמפיין זה בטענת "הסתה" נדחתה. ראו: ועדת הבחירות: קמפיין קדימה אינו הסתה, ערוץ 7, 26.12.12.